

ODGOJ I MANIPULACIJA: RAZMATRANJE KROZ RAZVOJNU TEORIJU EKOLOŠKIH SUSTAVA

Lidija Eret

Osnovna škola Eugena Kvaternika,
Velika Gorica, Hrvatska
lidija.eret@gmail.com

Primljeno: 25. 7. 2011.

Bronfenbrennerov ekološki model čovjekove okoline daje temelje za promatranje utjecaja triju ključnih područja ekološkog sustava: makrosustava, egzosustava i mikrosustava. Izdvojivši državu kao najširi okvir odgojnog utjecaja, medije koji tvore vlastiti tehno-sustav kao odgojne komunikatore, a odgojni čimbenik religije kao onaj koji se nalazi unutar bliske okoline odgajnika, dobiva se područje analize čovjekova rasta i razvoja preko istaknutih dijelova redom makrosustava, egzosustava i mikrosustava odgojne okoline, kako bi se razlučila razlika njihove uloge u formiranju odgoja naspram manipulaciji. S time u skladu potrebno je utvrditi obilježja pojmova odgoja i manipulacije, koje je potrebno prepoznati analizom odgojnih učinaka pod-sustava Bronfenbrennerova ekološkog modela.

Ključne riječi: teorija ekoloških sustava, odgoj, manipulacija

Odgoj suprotstavljen manipulaciji

Odgoj je u sljedećim izvorima definiran na sličan način, kao »ukupnost postupaka kojima se u okviru određene kulture slobodonošno razvijaju djetetove, odnosno čovjekove, moći...« (Polić, 1997, 41), ili »svjesno djelovanje na mlado biće u nastojanju da stekne osobine, navike prikladne društvu« (Anić, 2006, 909), kao i manipulacija, »...rukovanje, upravljanje u području odgoja, postupak ili niz postupaka kojima se razvitak djetetovih (čovjekovih) moći podređuje interesima i zahtjevima onih koji nad njime imaju vlast...« (Polić, 1997, 37), ili manipulirati znači »postizati da netko radi ono što odgovara onome koji upravlja« (Anić, 2006, 725). Nastavlja se, nadalje, razložba da »... kao

slobodonosan, odgoj je samosvršan i ne može služiti ničemu jer se u protivnom pretvara u manipulaciju...« (Polić, 1997, 41), i ako je to tako, da »... manipulacija je dakle uvijek sredstvo...« (Polić, 1997, 37). Bronfenbrenner pak navodi da

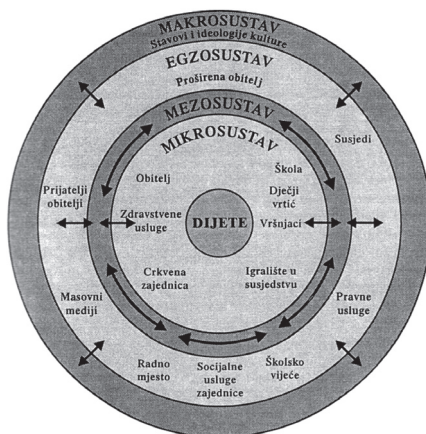
»... posebice u ranim fazama, pa tijekom cjelokupnog opsega životnog toka, ljudski se razvoj odvija kroz procese sve složenije recipročne interakcije između aktivnog, razvijajućeg biopsihološkog ljudskog organizma i osoba, objekata i simbola iz njegove neposredne okoline. Kako bi bile djelotvorne, interakcije se moraju pojavljivati redovito, tijekom dužih vremenskih razdoblja.« (Bronfenbrenner, 1994, 1643)

Manipulacija se može objasniti kroz Bronfenbrennerovu tezu da »... oblik, jačina, sadržaj i smjer najbližih procesa koji utječu na razvoj se sustavno mijenja kao zajednički utjecaj karakteristika osobe u razvoju; okoline – neposredne i šire – u kojoj se odvijaju procesi; i prirodi razvojnih učinaka koje promatramo« (Bronfenbrenner, 1994, 1643), jer itekako ovisi o tome što se odgajniku prezentira, u kojim uvjetima, na koji način, s kojom namjerom, ali i uzevši u obzir da u tome odgoju/manipulaciji veliku ulogu igra psihofizička struktura odgajnika, odnosno način na koji će odgajnik (ne)prihvatiti možebitnu manipulaciju kroz sadržaje i način na koji su mu oni predočeni.

Uloga teorije ekoloških sustava u odgoju

Vodeći se mišlju da su odgoj i manipulacija uvelike određeni formom vlasti iz koje proizlaze, promatrajući strukture uprave koje svako društvo stvara, uočiti ćemo da su odgoj i manipulacija prvenstveno određeni onime što je definirano kao *Teorija ekoloških sustava* Uriea Bronfenbrennera. *Teorija ekoloških sustava* je model pristupa istraživanju dječjeg (čovjekovog) razvoja koji se usredotočuje na pojedinca u njegovu okolinskom kontekstu (Vasta, Haith, Miller, 2005, 59). Bronfenbrenner drži da dijete i okolina neprekidno utječu jedno na drugo na dvosmjernan, transakcijski način (Bell, Sameroff, prema: Vasta, Haith, Miller, 2005, 60). Ekosustav (okolina) *transakcijskim* (interaktivnim) putem na dijete (čovjeka) djeluje kroz mikrosustav (okolina najbliža djetetu: obitelj, škola, crkva, igralište...), mezosustav (sustav koji povezuje više djetetovih mikrosustava, npr. roditelje i učiteljicu), egzosustav (socijalna okruženja u kojima dijete neposredno ne sudjeluje: lokalna vlast, školsko vijeće...) i makrosustav (kultura i subkultura

u kojoj dijete živi: država – zemlja, pojedini dijelovi zemlje...) (Vasta, Haith, Miller, 2005, 59–61). Ovi su sustavi međusobno povezani krono-sustavom koji je »... struktura događaja iz okoline i promjena tijekom života, kao i sociokulturalne okolnosti« (Santrock, 2008).

Slika 1. Bronfenbrennerov ekološki model okoline
(izvor: Vasta, Haith, Miller, 2005, 61)

Država, mediji i religija: istaknuti odgojni čimbenici ekosustava

Ako prihvatimo Bronfenbrennerovu razvojnu teoriju ekoloških sustava kao okvir za filozofsku raspravu, uočiti ćemo tri područja djetetove (čovjekove) okoline, a time i utjecaja, a utjecajem odgoja ili manipulacije, koja su ključna: makrosustav, egzosustav i mikrosustav. Proučivši domene koje svaki od sustava posjeduje, izdvojila sam one najistaknutije, i kao motive zahvalne za kritičko proučavanje: *državu* kao sveobuhvatan pojam makrosustava, *medije* kao razgranate čimbenike utjecaja u egzosustavu, i *religiju* kao područje djetetova (čovjekova) razvoja blisko i participirajuće unutar ličnosti kao jedan od najjačih faktora mikrosustava. Promotrivši tako prikaz onoga što determinira djetetov (čovjekov) rast i razvoj, možemo se pozabaviti (tankom, ponekad nedokučivom) niti koja svojim tokom radi razlike između onoga što nazivamo odgojem i što razumijemo pod pojmom manipulacije.

***Makrosustav (država):
definira li ili je definirana odgajnikom?***

Kako bi definirao pojam *razvoj* u poglavlju o ekološkim paradigmatama vezanim za isti, Bronfenbrenner navodi dvije provocirajuće definicije Kurta Lewina:

B, *behavior* (ponašanje) = je zajedničko djelovanje osobe i okoliša;

D, *development* (razvoj) = je zajedničko djelovanje osobe i okoliša,

pri čemu pojmovi *ponašanje* i *razvoj* postaju istoznačnice ako se ne uključi važnost vremena, kronosustava, odnosno promjena koje se odvijaju u vremenu, sa svim socio-kulturalnim značajkama nekog društva ili događajima bitnim za promjenu tijeka razvoja pojedinca.

U čemu dakle Bronfenbrenner vidi razliku pojmova *ponašanje* i *razvoj*? Razvoj prvo svodi na osnovnu definiciju: »fenomen postojanosti i promjena u osobinama ličnosti tijekom života«. Ovdje navodi prvu razliku, da se razvoj od ponašanja ovom definicijom već razlikuje u tome što jest ponašanje, ali u nekoj točki vremena. Pri tome dolazi do utjecaja *vremena* u kojem se osoba nalazi, točnije, do utjecaja okoline. Time ponašanje prelazi iz forme opisa u formu procesa i, Bronfenbrenner to zanimljivo uočava, prelaskom iz fenotipa (obilježja jedinke, op. a.) u genotip (obilježja populacije, op. a.). Ako je to tako, proces djelovanja okoliša i osobe je uzajaman i dolazi do definicije ponašanja kao: »osobine ličnosti u nekoj životnoj dobi ... su zajedničko djelovanje osobina ličnosti i okoline, tijekom tog vremena«. I znanstveni razvoj iste definicije: »skup procesa kroz koje su osobine ličnosti i okoliš u interakciji da bi stvorili postojanost i promjene u biopsihološkim karakteristikama osobe tijekom života« (Bronfenbrenner, 2005, 109).

No, u toj se uzajamnosti promatra, iako interaktivan, proces s pogleda samo na odgajnika. Ne promatra se situacija reverzibilnosti, što se događa nakon što se dogode promjene u ponašanju odgajnika? Vršiti li ta promjena ujedno i promjenu na okolinu, ako je odgajnik jedan njen dio?

I u filozofskoj je odredbi utjecaj okoline (u makrosustavu kao primjer države) promatran prvenstveno kroz njen utjecaj na pojedinca. Opisano vrlo izravno i jednoznačno, takvo djelovanje nazvano je *silom*, a u kontekstu odgoja vrijedi proučiti u koju razinu manipulativne snage seže.

»Država je posebno organizirani dio društva koji, oslanjajući se na silu, načelno jamči sigurnost svih njegovih članova ... Time je ona činilac sigurnosti i stabilnosti kulturnog razvitka.« (Polić, 1997, 26)

Ono o čemu je bilo riječi, na koji se način ostvaruje utjecaj pojedinca na makrosustav, državu, taj se povratni proces ne događa između odgajnika i makrosustava, već skupine pojedinaca koja uvjetuje poredak, pri čemu je upitno je li struktura takvog međuodnosa država–pojedinač doista u službi razvijanja isključivo potreba pojedinca/odgajnika i njegovih kompetencija:

»Budući je izraz društvenih odnosa u kojima se uspostavlja, država je sredstvo vlasti onog dijela društva koji ima presudni utjecaj na njezino organiziranje. Od samog početka filozofija odgoja bila je zaokupljena upravo mjestom i ulogom države u odgoju.« (Polić, 1997, 26)

Time više što Platon govori: »... svaka vlast postavlja zakone za svoju korist, pučka puku korisne, pojedinac sebi, a tako i ostale, postavivši zakone proglase, da je to, to jest njihova korist ... naime: korist vlasti, koja postoji« (Platon, 2009, 74) i nastavlja »... znači li prave davati (zakone, op. a.), davati sebi korisne, a ne davati prave – sebi štetne?« (Platon, 2009, 74), što na izravan način pokazuje da se radi o manipulaciji ako se traži (drži) ispravnim i potrebnim ono što zadovoljava vlast (državu) i što je u prvome redu njoj u interesu. Stavovi i potrebe pojedinca ovdje se ne samo ne spominju nego su isključeni.

Analizirajući Platona, Polić daje odgovore na manipulaciju koja polazi i iz države danas:

»Ono što Platon nudi kao najbolju državu zapravo je *totalitarizam* koji se protivi svemu što je novo i drukčije, pa stoga u njemu za odgoj nema niti mjesta. Umjesto odgoja takvom sistemu treba na znanju zasnovana manipulacija 'ljudskim materijalom' koja neće proizvesti ništa novo i ne-poznato, već će opetovati poznato. ... To je nužna posljedica pokušaja da se znanstveno projektira odgoj i budućnost nekog društva, jer svaki takav pokušaj mora završiti tako da ljudima uskrati buduće, ono moguće drukčije, i da im umjesto budućnosti uvijek opetovano nudi prošlost, jer jedino je ona znana, i jer se jedino u njoj može biti potpuno u znanju.« (Polić, 1993, 50)

Odgajatelj (društvo, država) je time u nastojanju da se vlada na onaj način koji mu je znan, okrećući se poznatome i provjerenome češće (ako ne i izričito) nego novome, inovaciji, djelujući time u okviru koji mu je bliži (upitno je li za odgajnika bolji). Inovacija (uplitanje

pojedince individualnom kreativnošću) na osobine društva nije ono što je, najčešće, dobrodošlo i prihvaćeno. Prema ovim shvaćanjima, odbrat će se »utaban put« prethodno provjerenih (ocijenjenih uspješnim) rješenja za društvo. Dakle, na makrosustav (državu) pojedinac može reagirati samo tako da bespogovorno prihvati provjerenu i priznatu tekovinu društva. Tako ovdje pojam *razvoj* definicija izričito određuje kao utjecaj okoliša na pojedinca i nemogućnost ikakve interakcije, osim one od strane pojedinca koji prihvaća taj društveni utjecaj. Kreativnost, novotvornost i povratni proces pojedinca prema društvu ovdje nisu mogući.

Na isti način možemo proučiti i definiciju »Makrosustav utječe na dijete kroz svoja vjerovanja, stavove i tradicije...« (Vasta, Haith, Miller, 2005, 61) koja, kao i dosadašnja promišljanja, ne pokazuje ništa drugo nego da razvoj podrazumijeva promjenu fenotipa u želji da se zadrži (i ne promijeni) postojeći genotip u kojem se pojedinac zatekao.

Upravo o tome govori Pavao Vuk-Pavlović: kako bi odgoj trebao pomiriti konformiranje i individualizaciju čovjeka; vodstvo ne bi smjelo, u želji da odgoji člana, prilagodbu zamijeniti za manipulaciju, već ostaviti prostora jedinki da se samovoljno razvija, poštujući temelje i zakone vlasti, no ne biti njima ovisan, već s njima slobodan rasti u posebnosti. Također piše na koji način na pojedinca utječe želja za moći, u ovom slučaju ona moć koja se obnaša s pozicije nadređenog u društvu, i ta želja da »goni«:

»... na što temeljitije, na što korjenitije kolektiviranje čovjeka kao individua te ga uspijevajući ne zna samo obuzdati kao biće prirodno i u tome njegovu svojstvu, nego ga ne rijetko svrhu toga sprečava, da se do kraja razvije kao čedo duha, otežavajući mu dosljedno izvijenje rođena njegova najistinskijega binstva prema nesputanoj savjesti i izgrađivanje života prema slobodnome uvjerenju, idu tome nasuprot snage zajedništva i sile sved novo buđene duhom zajednice za tim, da čovjeka kao lice održe udesnim za zajednicu i sposobnim za kulturu te da ga – u skladu s time ciljem – učine što nezavisnijim od tuđega autoriteta, od izvanjske moći, od strane vlasti i najvećma od vezanosti prema kolektivitetu, kako ne bi u njemu sasvim utonuo.« (Vuk-Pavlović, 1996, 127)

Sažeo je to Owen rekavši: »Dakle, najbolja je ona vlada koja u praksi pruža najviše sreće najvećem broju ljudi, uključujući i one koji upravljaju i one koji slušaju« te o odgoju (usvajanju):

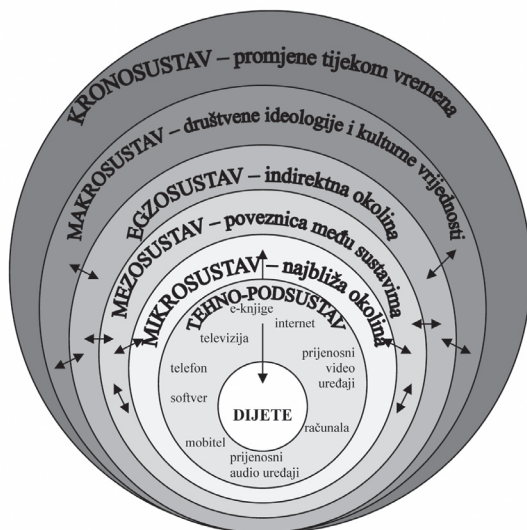
»Ako, dakle, vlada u bilo kojoj zemlji ima jednu obavezu koju je potrebno izvršiti prije negoli ostale, onda je to obaveza neodloživog *usvajanja prikladnih načina i sredstava* pomoću kojih će se u *ljude formirati* takva *mišljenja i navike* koje će donijeti najtrajnije i najbitnije koristi i pojedincima i cijeloj zajednici.« (Owen, 1980, 59)

***Mediji (sredstva javnog priopćavanja):
tehno-sustavom u egzosustav***

Pod pojmom medija poima se »sredstvo prenošenja informacija, odnosno sredstvo komuniciranja ... knjiga, film, čovjek i sve što može pomoći u posredovanju informacije, odnosno komuniciranju« (Bognar, Matijević, 2002, 404).

Promatrajući dostupnost i uporabu medija u svakodnevnom životu suvremenog djeteta, istraživači su dobili podatak da se 22% američke djece u dobi od 8 do 10 godina svakodnevno služi internetom, 20% kanadske djece posjeduje vlastito računalo, a 7% desetogodišnjih Britanaca posjeduje web-kameru, dok 75% australskih obitelji posjeduje kućni pristup internetu. Iz tog je razloga bilo logično provesti istraživanja o utjecaju interneta (i ostalih suvremenih medija) na razvoj djeteta, s raznih kognitivno-psihosocijalnih aspekata. Razvila su se dva pravca mišljenja: da na razvoj djeteta (obzirom na sve dulje vrijeme koje ono provodi izloženo raznim medijima, najviše internetu), mediji utječu negativno, zbog izloženosti djeteta neprikladnim sadržajima; ili pozitivno, jer su djeca s pristupnom internetu u socijalno-edukacijskoj prednosti pred onom koja taj pristup nemaju. U oba je slučaja vidljivo da je internet dio djetetove okoline s velikim utjecajem na odgoj, prvenstveno na razvoj socijalnih vještina (Johnson, 2010, 32).

Imajući navedeno u vidu, Johnson i Puplampu (2008) predlažu novi sustav unutar postojećih u ekološkoj teoriji: *tehno-sustav*. Iako bi imao polazište kao podsustav djetetova mikrosustava (djetetov pristup internetu u domu, školi, zajednici), postaje dio i mezo-, makro- i egzosustava, kada se u tu interakciju ljudi i medija uključuju roditelji, vršnjaci, članovi zajednice i raznih institucija te drugi predstavnici društva, kulture ili obrazovanja.

Slika 2. Ekološki tehno-podsustav (izvor: Johnson, 2010, 35)

Novija su istraživanja pokazala da upotreba interneta pozitivno utječe na socijalni razvoj djeteta. Jedan od načina internet-komunikacije je i elektronička pošta, gdje je istraživanjem pokazano da socijalne vještine uzrokuju upotrebu elektroničke pošte. Njenom upotrebom povećava se socijalni kontakt koji dovodi do usavršavanja socijalnih vještina, što dovodi natrag do veće uporabe elektroničke pošte. Time je dokazano je ovaj komunikacijski proces reverzibilan i pozitivno stimulirajući, odnosno da na način na koji socijalne vještine potiču zanimanje i uporabu elektroničkih medija, na isti način se i samorazvijaju. Nadalje, pokazano je da *instant messaging*, uporaba skraćenih, pojednostavljenih tekstualnih poruka, ne šteti standardnom jeziku nego da stvara novu mrežu socijalne interakcije te otvara nove mogućnosti u razvoju komunikacije. Ocijenjen od strane učitelja, utjecaj elektroničkih medija pozitivan je i na kognitivni razvoj djeteta (Johnson, 2010, 40).

Kritički promatrajući, navedeno istraživanje i njime dobivene rezultate možemo prihvatiti ili ne, uspoređujući sa svakodnevicom (i društvom) kojim smo okruženi. Jer, uporaba elektroničke pošte svakako je vid komuniciranja i načinu interakcije među komunikatorima daje sasvim novu dimenziju (u odnosu na prošle i postojeće medije komuniciranja), no to samo po sebi ne govori o kvaliteti takve komu-

nikacije. Kratke tekstualne poruke svakako utječu na povezanost socijalnih kontakata, ali je upitna činjenica o neutjecanju na standardni jezik. Naime, upravo uporabom takve komunikacije nastao je potpuno novi jezik među mladim generacijama, koji uključuje skraćene verzije standardnih riječi. To je kao pojava pozitivne naravi, jer se dogodila inovacija koja skraćuje vrijeme komuniciranja (opet, ako je to doista potrebno), a poruka, kao takva, je prenesena. Što se dogodi komuniciranju, je li ono manjkavo za onaj dio koji bi bio izrečen standardnim rečnikom nego tonom, i je li doista time neoštećen standardni rečnik, vrijedno je ipak daljnje diskusije, kao i da takav način komuniciranja neće s vremenom dovesti do smanjenja sposobnosti komuniciranja (u prvom redu pisanja) na standardnom jeziku. No, time se ne umanjuje važnost i utjecaj koji mediji imaju na svakodnevicu djeteta, a na koncu, i na odgojni utjecaj.

Prema najnovijim saznanjima, budući da su elektronički mediji postali veliki dio dječje svakodnevice, a time i dio njegovog rasta i razvoja, formiran je novi znanstveni termin nazvan *techno-sustav*, koji obuhvaća područje virtualne okoline ili, kako bi Polić (2003) točnije rekao, kiber ili elektroničke okoline (stvarnosti), u kojoj se dijete susreće s tehnološkim (elektroničkim) komunikatorom koji mu, kao i ostali pripadnici njegove(ih) okoline(a) nudi i prenosi svojevrsne informacije na sebi specifičan način. Možda više nego u ostalim interakcijsko-komunikacijskim odnosima, i upravo zbog svoje specifičnosti, takvi komunikatori svakodnevno su podložni promjenama i donose određene inovacije, kako time što jesu tako i na način da se dijete (ili onaj koji s njima/preko njih) komunicira, njima prilagođava svoje djelovanje i ponašanje. Današnji su istraživači najnovijim istraživanjima pokazali da se te (i takve) promjene u medijima i komunikatorima s djecom pozitivno odražavaju na dječje socijalne i kognitivne vještine.

Tome ide u prilog pojam ambivalentnosti medija kao sustava informiranja, gdje doista u odgojnom smislu mogu poslužiti brza dostupnost informacija, mogućnost neformalne izobrazbe, permanentno obrazovanje (prema: Miliša, 2006, 8).

Što bi o tome rekli mislioci?

Svakako, poruka koju nam neko sredstvo javnog priopćavanja odašilje, daleko je kompleksnija od onog dijela svoje naravi koji je očit.

Zato Polić kaže da:

»Poistovjećujući najprije državu s društvom, a zatim svoju političku stranku ili sebe neposredno s državom, vladajuće skupine i pojedinci pokušavaju svoje interese prikazati kao opće, kako bi im osigurali opću potporu ili bar umanjili otpor spram njih. U tu svrhu, izgrađuje se državotvorna ideologija, koja se, osim sredstvima javnog priopćavanja, nastoji posredovati odgojnim ustanovama pod kontrolom države...« (Polić, 1997, 106)

Ovdje ćemo spomenuti i pojam propagande, citirajući Polića iz poglavlja »Odgoj«:

»Izobrazba sama po sebi, dakako, još nije i ne mora biti manipulacija, jer ona može biti i dio širokog obrazovanja, ali zato manipulacija izbjegava svako obrazovanje osim uske izobrazbe i ideološke indoktrinacije, koja nerijetko prelazi u neprikrivenu političku *propagandu*.« (Polić, 1997, 151)

Pritom propagandu definira kao »smišljeno širenje nekog nauka ili poruke s ciljem da budu trajno prihvaćeni od većeg broja ljudi« (Polić, 1997, 48), služeći se u tu svrhu medijem kao sredstvom.

Miliša u djelu *Mediji i mladi: prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji* sponu među medijima i manipulacijom tumači ovako:

»Raskrinkati cilj manipulatora znači otkriti raspršivača *kontrole misli* – vlasnike medija, ulogu reklamiranja i medijske propagande ili vrijednosti koje oni propagiraju. Manipulacija se može odrediti kao kontroliran postupak pomoću kojeg manipulator, koristeći simbolička sredstva, u za njega pogodnim psihosocijalnim okolnostima, odašilje u masu, preko sredstava komunikacije određene poruke s namjerom da utječe na uvjerenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi, tako da bi se oni u stvarima u kojima ne postoji opća suglasnost, a za koje su životno zainteresirani, usmjerili prema uvjerenju, stavovima i vrijednostima manipulatora, a da toga nisu ni svjesni.« (Šušnjić, prema: Miliša, Tolić, Vetrovšek, 2009, 14)

Poseban oblik medijske manipulacije jest čak ono što se *ne* izgovori; metodom selekcije (neodobranja) nepodobne misli, zatamljuje se onaj smjer svijesti medijima (vlastima) nepoćudan. Elisabeth Noelle-Neumann govori o pojmu *spiralna šutnja*, i objašnjava:

»Ljudi... neprestano promatraju svoju okolicu... te mogu... registrirati koje mišljenje postaje prihvaćenije, a koje neprihvaćeno.... Dok jedni glasno govore... te djeluju jačima nego što doista jesu, drugi stječu dojam da su slabiji nego što doista jesu. Događa se optička i akustička *varka* u pogledu istinskih odnosa *u broju i snazi pristicalica nekoga mišljenja*, i tako jedni potiču druge na govor, a drugi na šutnju, te je moguće da jedno mišljenje posve nestane.« (Noelle-Neumann, prema: Miliša, Tolić, Vetrovšek, 2009, 47)

Najizraženije je, dakle, filozofsko stajalište da je manipulacija u medijima prikrivena latentnom, neočitom porukom. Iako istraživanja znanstvenika s područja odgoja (i obrazovanja) zagovaraju medije kao edukatore, filozofski autori se pak bave činjenicom da nije bitno pospješuje li medij (bilo koji vid komunikacije) učenje, nego misljuje što to medij poučava. Dok znanstvenici poučavano (iz neke kontrolirane sfere: školsko poučavanje, poučavanje kod kuće kontrolirano od strane roditelja) uzimaju kao pozitivno, upitno je koja to instanca definira »pozitivno« kao takvo. I uz to, koji sve kriteriji trebaju biti zadovoljeni da bi se ostvario pojam pozitivnog učenja, ne samo u etapi kada se informacije prenose onome koga se poučava nego u dijelu kada se medij definira kao sredstvo kojim će se (na nekom polju: socijalnom, kognitivnom, emocionalnom, motoričkom...) prenositi određena edukativna informacija.

**Religija u mikrosustavu:
u prvom krugu odgojnog utjecaja**

Slika 3. Religija unutar mikrosustava (izvor: Bronfenbrenner, 1979)

Religija je »*skup vjerovanja ili dogmi i postupaka bogoslužja kojima je određen čovjekov odnos s božanskom moći (jednoboštvo) ili natprirodnim silama*« (Polić, 1997, 51) naspram ateizmu koji je »bez-

boštvo; ravnodušnost glede božje opstojnosti; poimanje svijeta izvan odnosa spram boga«. Polazeći od *razumskog načela potvrdnog dokaza* (ništa nije dok se ne dokaže da jest, nije dakle dovoljno da se nema dokaza *protiv*, nego moraju postojati dokazi *za*), »ateizam odbija, jednako ravnodušno, kao istinitu prihvatiti tvrdnju da bog postoji kao i bilo koju drugu nedokazanu tvrdnju. Stoga je nepostojanje boga za ateizam nešto uzeto samo načelno (dok se ne dokaže drugačije), a ne traženje dokaza protiv božje opstojnosti« (Polić, 1997, 22).

Prema Bronfenbrennerovu modelu, određena je sfera utjecaja religije u odgoju i obrazovanju djeteta, pri čemu je navedeno:

»Religija ... utječe na modele spolnih uloga, seksualno ponašanje, brak, razvod, natalitet, moral, stavove i na odgoj djeteta. To također može utjecati na odijevanje, prehrambene navike, konzumiranje alkohola, brigu o zdravlju i socijalne odnose, uključujući etiku.« (Berns, 2006, 108)

Prema navedenom, religija je jedan od sadržaja odgoja, među onima koji na odgoj i obrazovanje vrši veći utjecaj. Područja odgajaničeva (čovjekova) života koja su navedena, impliciraju da ne postoji odgoj bez utjecaja religije, budući da ona svojim učenjem (dogmom) zahtijeva pravila primjenjiva na, definirana prema, i utkana u svaki vid življenja.

Slijedeći ove postavke, i prema Polićevu citatu u prvome paragrafu, smatramo da se postavke i upliv religije u život odgajaničeva mogu uzeti kao takve ako je zadovoljen uvjet religioznosti (vjerništva) ili pak ako se o njoj promišlja racionalno, kao što to čini onaj koji se deklarira kao ateist. U oba slučaja religija ostaje područje koje proučava aspekt čovjekove veze i odnosa spram Boga (nutarnjeg, duhovnog) i postavke takve veze.

Bilo da je odnos spram religije objektivne ili subjektivne naravi, treba biti oslobođen svake državnosti i politiziranosti. Da tome možda nije uvijek tako ističe Vuk-Pavlović govoreći o problemu kada država (državnik) u teoriju vlasti upliće religijske postavke i/li, obrnuto, kada se u religiju unose postavke države. Vuk-Pavlović pritom zahtijeva da se ta (i takva) dva centra i izvora odredaba društvenog života i pravila vladanja striktno razgraniče jedan od drugoga (što često ne biva tako).

Prema tome, možemo shvatiti religiju kao vrstu političkog usmjerenja, gdje se u pojedinim sustavima ne vidi razlika. Kaže Vuk-Pavlović:

»Da sačuva svoju vlast i u tu svrhu ustanovljen novi poredak, primoran je državnik da svima kulturno-umjetničkim snagama daje smjer i da po mogućnosti što više odredi mjeru i granice njihova razvitka. Svjestan svog pozvanja čuti se on potpuno pozvanim za to, da čovjeka koji je u dosegu njegove moći i 'iznutra' – *duševno*, duhovno, obzirom na njegov nazor o svijetu i životu – *veže*. Tako se onda događa da se politički vođa sve nasrtljivije nameće za duhovnog vođu. U isto vrijeme, a u skladu s tim, nastoji svim silama, da si duhovno podvrgne nove generacije; a da to uzmogne, mora prije svega potčiniti odgojne sile.« (Vuk-Pavlović, 1996, 227)

Nastavlja, povezujući vodstvo države i religioznost s odgojem:

»... znači, da se na najvišem stupnju odgojnog nastojanja ne može raditi ni o kakovom 'prodržavljenju', ili možda više još o političkoj nivelaciji, nego naprotiv o religioznom produbljenju duše u smislu univerzalno nastrojene religioznosti. *Pravi odgoj ne može biti služba državi ili narodu*, nego će po svom čistom bistvu u zadnjoj namjeri biti *služba 'Carstvu Božjem'*.« (Vuk-Pavlović, 1996, 233)

U tom se slučaju, kada se (is)koristi čovjekov, kako je rečeno – *nutarnji*, duševni dio, kako bi se cjelovitije utjecalo na odgoj njegove osobe, zapravo vrši manipulacija, jasno vidljiva u svrsi države (državnika) i njezinih (njegovih) ciljeva, našavši put prema kojem je utjecaj čvršći i u odgajanika dublje »utkan«, upravo navodom da se time »nazor o životu i o svijetu *veže*«, obuhvaćajući sva područja odgajaničkova promišljanja i uvjerenja.

Owen taj i takav nedostatak pretvara u prednost u slučaju kada bi se doista religija mogla poistovjetiti s postavkama državne uprave, pri čemu bi ta religija i pravila koja određuje u svim nacijama morala jednako vrijediti i obavezno biti primijenjena te utemeljena na postavkama objektivnosti (što religija *a priori* nije), odnosno znanstvene mjerljivosti, istraženosti i dokaznosti, kako bi se izbjegao moment manipulacije. Owen navodi kako državnička volja za manipulacijom potiče ne samo podijeljenost naroda nego upravo ono protiv čega se doktrine religije zalažu: negativnosti svih vrsta. Rješenje, nađeno u ujedinjenju, polazi upravo od *dokaznosti*, gdje je nova, zajednička religija osnovana na temeljima znanosti:

»Religije svijeta međusobno su podijelile nacije i ljude, od prvog povijesnog razdoblja do dana današnjega. Prava religija će, naprotiv, morati sjediniti naciju s nacijom ... sve dok ljudski rod ne bude jedna jedina obitelj, ujedinjena osjećajima i interesima, koje će članovi biti odgajani u istim uvjetima ... *a bit će utemeljena na poznavanju znanosti o ljudskoj prirodi i društvu*.« (Owen, 1980, 241)

No, determiniranje religije kao znanstveno definiranoga pojma do-
vodi do konflikta jer upravo znanstveno definiranje isključuje religiji
ono što ona jest. Isto se događa i s imenovanjem nove religijske »forme«
kao »prave«, gdje takav postupak ne čini razliku od postojećih religija
koja svaka drži do prvenstva upravo svojega učenja i time isključuje
mogućnost prihvaćanja, uz vlastito, učenja druge(ih) religije(a).

Owen daje primjer religije koja bi mogla opstati i biti primjenjiva
globalno:

»Budući da se *istinska religija* očituje samo u *stjecanju spoznaje istinitoga
i u njegovoj upotrebi u praksi*, u skladu s činjenicama i zakonima ljudske
prirode, kojih poznavanje i primjena osiguravaju permanentnu sreću čovje-
čanstva, prvi korak prema istinskoj religiji bit će jasno uviđanje neposrednih
uzroka dobra i zla. Drugi će korak biti primjena te spoznaje kako bi se mudro
i miroljubivim putem odstranili uzroci koji proizvode i uvijek su proizveli
zlo. Treći će biti uvođenje uzroka koji će proizvoditi permanentnu sreću
cjelokupne ljudske vrste, bez obzira na klasu, sektu, partiju, zemlju ili boju
kože.« (Owen, 1980, 242)

Pri tome, prvi je korak uviđanje »uzroka dobra i zla«, određivanje
onoga tko će postaviti uvjete o tome što je dobro a što zlo, po kojim
osnovama i s kojega gledišta, jer je nesigurno izreći da postoji univer-
zalna svijest i zajednički stav o tome kakvo što jest između ta dva pojma.
Iz istoga razloga prijeteće je nastojanje destrukcije zlih, a oformljenje
pozitivnih utjecaja (uzroka) društva, gdje se oni ne razmatraju kritički
nego s pozicije Owenove religije, sugerirajući neprikosnovenu isprav-
nost njena stava.

Ovakva utopijska zamisao u svojoj biti i začetku mogla je biti tež-
nja da se isključi svaka manipulacija religije i države kao sustava utje-
caja na društvo i čovjeka/odgajanika. Ipak, neke misli, iako oblikovane
kao stremljenje ka pozitivnim idejama i idealima, potrebno je *filtrirati*
kritičkim promišljanjem kako bi se izbjeglo potpadanje pod možebitno
nedorečenu, a time i misao nesigurnu za prihvaćanje.

Zaključak

Kako bi odgoj bio ispravan i u punome smislu predstavljao po-
jam koji jest, jedina mu je svrha razvijati i razviti osobu odgajanika
do njenog optimuma, što podrazumijeva razvoj onih kompetencija koje
su odabrane od strane odgajanika (za koje se odgajanik opredjeljuje)
ili koje su prepoznate kao istaknute u odgajanikovim sposobnostima i

mogućnostima. Zato odgoj koji dolazi s državne instance, s utjecajem u svakom vidu odgojno-obrazovnih institucija i procesa, u obliku odgojno-obrazovnih vrijednosti (za) koje podučava i usmjeruje, pri svakom odgajaniku treba biti formiran onim što odgajnik može ostvariti, mogućnostima koje određujemo prema individualnim sposobnostima. Takav odgoj isključuje da su te i takve vrijednosti definirane unaprijed, za svakoga jednake i to po »mjeri« ne individualnoj nego onakvoj kakva je određena državom (ili drugom višom instancom).

Manipulacija je u tome slučaju nemogućnost reverzibilnog procesa, odnosno razlike Bronfenbrennerova *ponašanja* i *razvoja*: neka društvo, vrijednosti, stavovi i pravila koje nosi utječu i oblikuju pojedinca u skladu s pravilima okoline (fenotipa), što se odnosi na društveno-kulturološki kontekst u koji je smješten, no s osnovnim temeljem u poštivanju individualnosti toga pojedinca i mogućnosti njegova utjecaja na promjene društva.

Jer, intervencija je (nekog, svakog) pojedinca u društvo da pripadnošću novoj generaciji nastoji uvesti promjene i inovacije; društvo se, naprotiv, češće ugodnije osjeća u ustaljenom i provjerenom, »starom«. Nije za prihvaćanje novih tekovina, činit će tako da u ustaljenim pravilima zadrži odgajnika i njega prilagodi sebi, a ne sebe promjeni.

Kada bi se promjene fenotipa (društva) događale sukladno s promjenama njegove jedinice, s otvorenošću prema promjeni, poticala bi se i kreativna evolucija. Tada bi bilo teško govoriti o manipulaciji države nad odgajnikom, prije o odgoju koji se »kružno« vrši s države na odgajnika, pa obratno. Time je idealan odgojni odnos odgajnika i države onaj u kojemu odgajnik poštuje i prati pravila društva u kojemu se nalazi, dok ga društvo/država potiče i podržava u razvijanju vlastitih potencijala i kompetencija.

Kada se radi o odgojnoj strani medija, pitanje kojim se bave mnoga istraživanja jest je li utjecaj takvog »odgajatelja« pozitivan ili negativan u odgojno-obrazovnom smislu (pogotovo sa stajališta formiranja stavova, vrijednosti, utjecaja na socijalne vještine). Kada se promatra uloga medija u Bronfenbrennerovu ekološkom sustavu, formirano je sasvim novo područje, sustav, »aura« koja neke sustave objedinjuje, a u neke se infiltrira, te pojam tehno-sustava koji podrazumijeva ulogu raznih medija na odgoj pojedinca.

Nebitno je u ovom slučaju raspravljati je li ili nije tome tako, ne postavljati pitanje *kako*, nego *za što*, u *čiju svrhu*, mediji poučavaju. Kako

bi se mediji koristili doista u svrhu odgoja (kako bi se izbjegla manipulacija), potrebno je iz medijskog utjecaja na odgoj isključiti neke manipulativne mogućnosti medija (odnosno onoga što mediji odašilju) koje nisu odgojne. Izbjeći propagandu, odnosno javnu ili prikrivenu (latentnu) indoktrinaciju (kao što je opisano u pod-poglavlju o državi) i ona sredstva kojima se koristi kako bi se postigao takav utjecaj kroz medije (kontrolirati simboliku medijskog prikaza, kao i selekciju neodobravanja nepodobnih misli te odašiljanje latentnih poruka).

Kako su religijske postavke i Bronfenbrennerovim modelom definirane kao sadržaji odgoja s velikom ulogom i utjecajem na formiranje pojedinca kao individue, a time i utjecajem na društvo, vrijednosti i pravila koja unutar njega vrijede, te kako postavke svake religije promiču određene moralne vrijednosti, potrebno je bilo pronaći manipulativan aspekt koji se u tom slučaju može dogoditi. Preko sadržaja svoga podučavanja, obraćajući se religioznom pojedincu govoreći o duši, »nutarnjem«, svaka sugestija dolazi kao dogmatska (neupitna i nepropitna). Na odgajnika koji nije religijski opredijeljen ovakva se problematika odnosi na kontempliranje o duhu i vjeri izvan religijskih okvira pa se u tom slučaju preko religije na odgajnika ne mogu vršiti utjecaji u pogledu manipulacije pojmovima.

Do manipulacije dolazi kada se država, ili neki drugi upravni vid društva, upliće u pitanja (i vodstvo) religije ili, u najmanju ruku, ako se religijom prikriva (politička) namjera pojedinca. Ono što je prisutno u svakome pojedincu, bio on religiozan ili ne, jest *vjerovanje*: »proizvoljan i čuvstveno podržan stav ili međusobno povezani stavovi o čemu, tj. mišljenje o čemu koje se ne osniva na dokazima već im je pretpostavljeno« (Polić, 2008, 823) i *vjera*: »intimno, najdublje, iskreno i čvrsto vjerovanje prožeto snažnom čuvstvenošću« (Polić, 2008, 823), kod nekih doista povezana s religioznošću. Kada su propozicije znanstvene, spoznajne, razumske, Polić nalazi rješenje u spoznaji kroz *sumnju*, pa govori:

»Ako, dakle, vjerovanje prethodi svakoj spoznaji i znanju, te ako su spoznaja i znanje na vjerovanju nužno zasnovani, onda to još ne znači da se spoznaja i znanje mogu svesti na vjerovanje. Jer, iako spoznaja nužno počinje s vjerovanjem i na njega se nužno opire, ona dalje biva moguća tek po *sumnji*. Sa sumnjom i po sumnji postavljaju se pitanja o onome što je prvotno po vjerovanju naprosto bilo dano. Po sumnji, međutim, ono dano i već (us)postavljeno gubi svoju neupitnost i samorazumljivost, te se iznova mora (us)postaviti na provjeren i dokazan način.« (Polić, 2008, 824, 825)

Religiozni stavovi, učenja i pretpostavke svojom dogmatičnošću se brane sumnji. No, ostvariti spoznaju kroz sumnju može se realizirati u aplikativnosti (možebitne) manipulacije religijom. Tamo gdje sumnja nije isključena i što joj je podložno, jesu postupci i namjere one društvene instance koja se u svome djelovanju služi religijom, i time vrši utjecaj na (religioznog) odgajnika.

Utjecati, dakle, na oformljenje odgajnika do njegova optimuma, prema Polićeovom *slobodnosnom razvitku odgajnikovih moći*, postaje problematičnim kada se promatra kroz Bronfenbrennerove interakcije okoline (ekološkog sustava) i odgajnikova biopsihološkog bića. Razlog tome je što se društveni utjecaj, način i namjera kojom utječe na pojedinca ne mogu racionalizirati do te mjere da bismo mogli biti sigurni kako je odgoj izvršen upravo s ciljem realiziranja odgajnikovih kompetencija do maksimuma. Slobodnosni odgoj podrazumijeva potrebe pojedinca za ostvarenjem, kao i predispozicije koje se odgojem trebaju iznjedruti. Kako se odgajnika ne može izdvojiti iz ekološkog sustava (prisutnost utjecaja mikrosustava, egzosustava i makrosustava), potrebno bi bilo pri odgoju nepristrano spoznati je li interakcija odgajnika i okoline, odnosno utjecaj okoline u odgojnom procesu, i dalje u službi individualnog i optimalnog odgajnikova razvoja (prema procjeni odgajnika), gdje se »prilagodba« u društvo očituje pripadnošću pojedinca zajednici (društvu) koja time ne ograničava njegov osobni razvoj. Savršena bi interakcija bila odgoj u kojem su posljedice utjecaja ekološkog sustava na pojedinca takve da ga na njemu prilagođen način uključe u djelovanje društva (sa sebi svojstvenim karakteristikama) kojemu pripada, a kojeg odgajnik nadopunjuje inovacijom svojeg individualnog, a time i specifičnog djelovanja. Narušavanje osobitosti ijednog od ovih sustava, sustava društva kao i sustava osobe biopsihološkog odgajnika, bilo od koje strane interakcije u kojoj se nalaze, dakle intervenirajući prema ideji što je dobro za odgajatelja a ne za odgajnika, jest ono pri čemu odgoj prelazi u manipulaciju. Interakcije koje su neminovne i poželjne, a za Bronfenbrennera okosnica odgoja, ideal su ako su primijenjene prema strukturi koju diktira individualitet odgajnika.

Literatura

- Anić, Vladimir (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Berns, Roberta M. (2006), *Child, Family, School, Community: Socialization and Support*, Irvine, California: Wadsworth Publishing.
- Bognar, Ladislav; Matijević, Milan (2002), *Didaktika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bronfenbrenner, Urie (1979), *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, Urie (1994), »Ecological Models of Human Development«, *International Encyclopedia of Education*, Oxford, god. 3, sv. 2., str. 1643–1647.
- Bronfenbrenner, Urie (ur.) (2005), *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development*, T.O., California: Sage Publications Inc.
- Johnson, Genevieve M. (2010), »Internet Use and Child Development: The Techno-Microsystem«, *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, Newcastle, god. 10, br. 1, str. 32–43.
- Miliša, Zlatko (2006), *Manipuliranje potrebama mladih*, Zagreb: MarkoM usluge.
- Miliša, Zlatko; Tolić, Mirela; Vetrovšek, Nenad (2009), *Mediji i mladi: prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*, Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Owen, Robert (1980), *Novi pogledi na društvo i ostali radovi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Platon (2009), *Država*, Zagreb: Naklada Jurčić.
- Polić, Milan (1993), *K filozofiji odgoja*, Zagreb: Znamen – Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Polić, Milan (1997), *Čovjek-odgoj-svijet: Mala filozofijsko odgojna razložba*, Zagreb: KruZak.
- Polić, Milan (2002), *Filozofija odgoja*, interaktivni multimedijски priručnik.
- Polić, Milan (2003), »O virtualnom i stvarnom na primjeru tzv. 'virtualne stvarnosti'«, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. 23, sv. 1 (88), str. 85–92.
- Polić, Milan (2008), »Spoznaja između vjere i sumnje«, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. 28, sv. 4, str. 823–833.
- Santrock, John W. (2008), *Life-Span Development*, New York: McGraw Hill.
- Vasta, Ross; Haith, Marshall M.; Miller, Scott A. (2005), *Dječja psihologija: moderna znanost*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1996), *Filozofija odgoja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Internet izvori

Prof. dr. sc. Milan Polić, »Filozofija odgoja«:

– <http://www.radionicapolic.hr/filozofija/> [25. 4. 2010.]

– http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:tXOm2A4NXKIJ:www.radionica.polic.hr/filozofija/predavanje21.r&gl=hr&pid=bl&srcid=ADGEEsG5wVFrpfbgrLUb98w5smf6eVl6RYUERnJiIlBHG0t4dL6IXaNl8LeDpsGz_sMIbgkQBXe_noEPem1kGUqM3Q99gbnbnYAKyykX5NQa39ZZQIbQIIIRjzhLcALgrAPIN80vb8&sig=AHIEtBt8Usr6kpoqD7iNJYx1-YyXRCPL2w [25. 4. 2010.]

Wiki Answers:

http://wiki.answers.com/Q/Definition_of_chronosystem [23. 10. 2010.]

Urie Bronfenbrenner, *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development*, SAGE, 2004.

http://books.google.hr/books?id=byY08EBUrQQC&pg=PA17&lpg=PA17&dq=urie+bronfenbrenner+lecture&source=bl&ots=RtCHip1dZr&sig=t6ZSllrDsaGjNzBKsH66P7hc6d4&hl=hr&ei=04XBTMeiJM74sgbXIihCA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CCcQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false [23. 10. 2010.]

EDUCATION AND MANIPULATION: THE ANALYSIS THROUGH DEVELOPMENTAL THEORY OF ECOLOGICAL SYSTEMS

Lidija Eret

Bronfenbrenner's ecological model of the human environment provides the basis for the observation of the impact of three key areas of ecological systems: macrosystem, exosystem and microsystem. By singling out the state as the broadest framework of the educational influence, the media, which create their own technosystem as educational communicators, and the educational element of religion as the one that is located within the educatee's close environment, one obtains the area of the human growth and development analysis via the prominent parts of macrosystem, microsystem and exosystem consecutively of the educational environment, in order to discern the difference of their roles in the formation of education as opposed to manipulation. In line with that, it is necessary to determine the characteristics of the notions of education and manipulation, which need to be identified by analyzing the effects of educational subsystems of the Bronfenbrenner's ecological model.

Key words: *ecological systems theory, education, manipulation*